

ÕIGUSEMÕISTMISE KVALITEET vs TÕHUSUS LÄBI KOLME KOHTUASTME

Ettekanne kohtunike täiskogul 14.02.2014

Henn Jõks
Riigikohtu liige

Head kolleegid, lugupeetud külalised.

Reede õhtupoolikul pärast sisukaid ettekandeid viimase esinejana tuleb mul lähtuda vanasõnast: kordamine on tarkuse ema.

Oma ettekandes püüan avada kvaliteetse õigusemõistmise sisu ehk selle kolme elementi, käsitleda kohtulahendi ja selleni jõudmiseks kuluva aja vastastikust mõju ja mõelda koos teiega, kas ja kuidas olemasolevate võimaluste piires õigusemõistmist parandada. Seejuures räägin Tartu ja Harju Maakohtu ning mõlema Ringkonnakohtu sõlmitud kokkulepetest just. ministeeriumiga. Lõpuks peatun lühidalt ka oma lähimate kolleegide ja enda osal õigusemõistmise kvaliteedi tagamisel. Eeltoodut käsitlen mõistagi tsiviilasju lahendava praktiku vaatevinklist, mis aga ei välista samade probleemide esinemist ka teistes valdkondades. Märgin sedagi, et oma igapäevatoos puutun vähe kokku postmodernistliku kohtukultuuriga. Järgnev ei ole Riigikohtu tsiviilkolleegiumi arusaam. Võimalik, et paljuski on arusaamad kolleegidega sarnased, aga on ka erinevusi.

Pean kvaliteetse õigusemõistmise näitajateks lahendi kvaliteeti, selleni jõudmise aega ja sellel teel lahendini kohtuniku suhtlemist menetlusosaliste, nende esindajate ja tunnistajatega. Viimase alla mahub rohkem, kui ainult menetlusreeglite järgimine. Pean siinkohal silmas kohtuniku eetikakoodeksi kohut ja kohtupidamist puudutavaid punkte. Lühidalt: õigusemõistmist saab pidada kvaliteetseks, kui lahend on kvaliteetne, selleni jõuti mõistliku aja ja mõistliku kuluga menetluse reegleid järgides läbipaistva, erapooletu, võrdseid võimalusi pakkuva rahuliku ja viisaka menetlusega, mille käigus ei tekitata menetlusosalistele negatiivseid emotsioone. Negatiivsed emotsioonid lahendist on osalt paratamatus, aga teel lahendini peaksid need olema reeglina välditavad.

Eelnev on lühidalt kokku võetud meie menetlusseadustikus, mille kohaselt Tsiviilkohtumenetluse ülesanne on tagada, et kohus lahendaks tsiviilasja õigesti, mõistliku aja jooksul ja võimalikult väikeste kuludega.

Õigusemõistmise kvaliteet (mõistlik aeg ja hea menetlus õige lahendini jõudmisel) sõltub sellest, millised on riigi võimalused õigusemõistmisesse panustada. Ja kuna neil võimalustel on piirid, siis ei ole ühegi elemendi ega ka terviku osas võimalik saavutada ideaali, vaid peaksime pingutama selles suunas, et olemasolevate võimaluste piires oleks terviktulemus võimalikest parem.

Esmalt lahendi kvaliteedist, mis minu hinnangul on kvaliteetse õigusemõistmise tähtsaim osa.

1. Kohtulahendis saab vastuse küsimus, mille pärast kohtutee ette võeti.

Ettekandeks antud aega arvestades ei peatu ma täiskogu külaliste rõõmuks, või ka kurvastuseks kohtulahendi kvaliteeti mõjutavatel kohtusüsteemi välistel teguritel. Pean silmas eeskätt seadusandja tegevust selgete, teiste normide ja PS-ga kooskõlas olevate ja kõigil vajalikel juhtudel rakendussätteid sisaldavate normide kehtestamisel. Aga vähemalt sama tähtis on menetlusosaliste

esindajate tegevus oma nõuete, vastuväidete ja taotluste selgel, loogilisel, kokkuvõtlikul ja tähtaegsel esitamisel, mitte aga lehekülgede arvu suurendamisega oma töömahu paisutamisel.

Lühidalt võiks öelda, et kvaliteetne on selline lahend, millega saavutatakse tulemus, mis on nii õige kui kohtunikul kasutada oleva materjali pinnalt võimalik. Kvaliteetne on lahend siis, kui 1) on kohaldatud asjassepuutuvaid norme, 2) seda on tehtud arusaadavas, selges ja võimalikult lihtsas eesti keeles. Lahend on loogilise ülesehitusega ja põhjendused vastuoludeta, nii et lugeja saab jälgida, kuidas kohtunik konkreetse otsuseni jõudis. Nendele nõuetele vastav otsus aitaks veenda ka kaotanud poolt, et ehk polegi õigus tema poolel ja olukorraga leppida.

Lahendi põhjendav osa ei pea tingimata olema pikk; lühidus ja täpsus ning otsuse arusaadavus peavad olema tasakaalus. Siinjuures ei saa jätta märkimata, et teatud osa kohtunikonnast peab ekslikult oma lahendi kvaliteedi- ja ka suure töökoormuse näitajaks pikki otsuseid, kus n poolte erinevates menetlusedokumentides esitatud seisukohti kopeeritakse 10-20 lehel, et lisada siis kohtu napid põhjendused. Sellist lahendit lugedes tekib tunne, et teema on olnud kohtunikule ülejõukäiv. Vähekvaliteetse lahendi näiteks on ka lahend, mida uurides ka kolleegid ei saa aru, millist vaidlust ja millist nõuet ja millistel asjaoludel on kohus lahendada püüdnud. Teadmisi omandatakse ja kohtulahendi kirjutamist õpitakse ja õpetatakse koolitustel. Seda saab soovi korral arendada ka iseseisvalt. Seepärast siin rohkem tüüpnäiteid vähekvaliteetsest lahendist ei too.

Mittekvaliteetse lahendi põhjused:

1) kohtuniku teadmiste vähesus, see on siiski vähenev põhjus. Uued süsteemi sisenejad on reeglina uusi seadusi omandanud aastatepikkuse õppimise kestel ülikoolis ja kohtuniku ettevalmistusteenistust läbides. Kõigil on võimalus ning seda ka kasutatakse aktiivselt, omandada uusi teadmisi ja oskusi koolitustel. Teadmiste ja oskustega seonduvalt peatuks siin kohtujuristide teemal. Kohtunikud on viimasel ajal väitnud, et pärast juristide tööleasumist on mõne kohtuniku (nende hulgas pole eilseid nominente ja tunnustatud) lahendi kvaliteet oluliselt paranenud (parem on stiil ja õiguslik põhjendus). Arvan, et sellises olukorras on jurist õigusemõistmise kvaliteedile olulise panuse juba andnud ja jääb lootma, et tubli juristi sulgedega ei hakka end ehitama kohtunik, kes jääb juristile alla aga on süsteemis siia teatud ajaks jääb. Samas ka töökale, arukale ja selgeid ning põhjendatud otsuseid kirjutanud kohtunikule võib sellise juristi olemasolu saatuslikuks saada, kohtunik võib erialaselt manduda, muutuda mugavaks ja võõranduda ka menetluse juhtimise soovist ja oskusest, kui surve kiirele lõpptulemusele on tugev. Seega võib õigusemõistjast saada vaid lahendite allkirjastaja. Noorkohtunike puhul võib sellist õigusemõistja mandumist soodustada nii see, kui alustavale kohtunikule anda menetluskiiruse huvides vaid lihtsaid asju, aga seegi, kui alustavale kohtunikule anda vanade olijate keerulised jäägid ja survestada teda ka kiirele menetlusele.

2) kiirustamine. Sellel kui lahendi kvaliteeti mõjutaval teguril peatun rääkides mõistlikust ajast.

3) kohtuniku mugavus- seda pole palju, aga seda esineb.

Kes, kus ja kuidas hindab meil lahendi kvaliteeti.

Rääkides kvaliteetsest lahendist, tekib küsimus, kes lahendi kvaliteeti hindab ja millise mõõdupuuga? Ja kui kvaliteeti ei saa mõõta ja süsteemist väljapoole edusamme näidata sama täpselt nagu menetlusaega ja jääki, kas siis üldse on asjakohane rääkida lahendi kvaliteedist.

Nõustun Euroopa Kohtunike Konsultatiivnõukogu 2008.a arvamusel 11 märgituga, et lahendite sisuline kontroll toimub eeskätt apellatsioon- ja kassatsioonimenetluses ning ka Euroopa Inimõiguste Kohtus. Esimese astme kohtunike lahendite kvaliteeti on pädevamad hindama II astme, aga ka RK kohtunikud. Samasugune lahendi kvaliteedi hindamine kehtib ka teises suunas: riigikohtu lahend on kvaliteetne mh siis, kui see on arusaadav I ja II astme kohtunikele. Tuleb tunnustada, et selline hinnang on mõneti subjektiivne ja seda ei saa panna arvude keelde. Samas

apellatsioonimenetluses lahendite tühistamise või tühistamatajätmise aga ka edasikaebamata asjade arvulise näitaja pinnalt ei saa teha sügavaid järeldusi lahendite kvaliteedi kohta. Asjad on erinevad, lahendi tühistamise (otsus tühistatakse n ka kompromissi sõlmimisel järgmises astmes), muutmise põhjused on erinevad, õigus muutuv, menetlusosaliste rahalised võimalused edasikaebamiseks on erinevad. Edukas apellatsioon ei pruugi tähendada muud kui mingile keerulisele küsimusele apellatsioonistmes antud teistsugust hinnangut, kusjuures on võimalik, et järgmine kohtuaste - kui asi sinna jõuaks, annaks omakorda teistsuguse hinnangu. Seega statistika kajastab kohtuotsuse sisulist kvaliteeti vaid osaliselt.

Vägagi palju lahendeid jääb apellatsioonistmes üldse kontrollimata ja mitte selle pärast, et lahend õige ja õiglane oleks või teda selleks peetakse.

Oluline on ka õigusteadlaste süsteemiväline hinnang lahenditele ja nn kohtu klientide (nt advokaadid) rahulolu uuringud. Möödunud aasta mais-juunis läbiviidud rahulolu uuringu andmetel (andmed Riigikohtu kodulehel) andsid vastanud tsiviilkohtumenetluses kohtuotsuse selgusele keskmiseks hindeks 3,89 (advokaadid siiski vähem (kõik menetlusliigid kokku 4,07)).

Lahendite kvaliteedi hindamisega seoses märgin, et kui lahendi arusaadavust ja loogilisust on võimalised hindama väga paljud ja see ei vaja eriteadmisi, siis asjakohaste normide õiget kohaldamist saavad hinnata vaid selle ala asjatundjad.

Ning seda, asjakohaste normide õiget kohaldamist, on arvude keeles väga raske kui mitte võimatu väljendada. Nagu Riigikohtu esimees Einsteinile viidates ütles, kõik mis on oluline, pole loendatav.

Julgustaksin ka kõiki kohtunikke vaatamata võimalikule survele töötama nii, et eesmärgiks pole ainult rohkem ja kiiremini asju lahendada. See ei oleks kooskõlas PS-e ega seadusega. Lisaks märgin, et kohtunike karjäärivõimalused kohtunikuna pole meil väga avarad. Aga need võimalused on olemas. Ja järgmisse kohtuastmesse kandideerides on valikutegijate keske tähelepanu all lahendite kvaliteet, mitte aga see, kas arvestuslik keskmine menetlusaeg on kohtunikul 100, 135 või 150 päeva.

Mõistlik aeg

Ma ei hakkaks siinjuures sisustama mõistliku aja mõistet. Mis liiki asjades, millal ja millistel asjaoludel see aeg ületatud saab, seda on võimalik lugeda Inimõiguste kohtu lahenditest. Julgen aga väita, et ebamõistlik on Vabariigi Valitsuse tegevusprogrammi punktis 16 toodud eesmärk arendada kohtusüsteemi sihiga muuta õigusemõistmine kodanikele **kiiremaks ja odavamaks**: sh kohtuasjade menetlus ei tohi üheski kohtuastmes üldreeglina kesta üle 100 päeva. Selle programmilise eesmärgiga algavad ja kiire menetluse saavutamisele on suunatud ka vaadeldavad lepingud. Odavusega seoses märgin siinkohal vaid, et õigusemõistmise odavamaks muutmine ei saa seisneda ainult põhiseadusvastaste riigilõivude alandamises.

Arvan, et ka programmi autorid ja heakskiitjad sooviksid oma kohtuasja lahendamisel eelkõige head menetlust sellele järgneva kvaliteetse lahendiga, mitte aga seda, et vaidlus kiiresti ja odavalt lahendatud saaks. Ja kuigi oluline on asju lahendades mitte venitada, jääb nii keskmine menetlusaeg 100 kui ka 135 päeva mõistliku aja piiri alla.

Kui tegemist oleks vaid poliitilise loosungi ja argumendiga eelarveläbirääkimistel õigusemõistmise taseme säilitamiseks ja edasiliikumiseks vajalike vahendite saamisel, siis ma ei näe probleemi ega ohtu kohtusüsteemile ega õigusemõistmisele. PS-ga kooskõlas on, et kohute tegevust sh menetluse aega reguleeritakse seadusega. Nn lepingute näol survestatakse kohtuid aga

seaduseväliselt ja vähemalt menetlusaja mõttes ka, ütleme siis erinevalt seadusest, lahendama asju kiirelt ja odavalt, mitte aga mõistliku ajaga ja õigesti. Ja selle surve tulemused jõuavad igapäevasesse õigusemõistmisse. Kui räägin seadusvälisest survevestamisest, pean silmas, et seadusandja pole muutnud ja vaevalt muudaks menetlusseadust nii, et kohtumenetluse ülesanne oleks asjade kiire ja odavam menetlus. Lepingutega on seda aga tehtud.

Kahtlemata on lepingutega survevestamise vältimiseks oma võimalused kohtute üldkogudel nii lepingutingimuste arutamisel kui ka nende täitmise vahendite valikul ja elluviimisel (sh tööjaotusplaani järgimisel ja kohtuametnike tulemustasustamise osas). Kas üldse ja kui aktiivselt kohtute üldkogud neid võimalusi kasutavad, oleneb iga kohtu igast kohtunikust. Erinevad on kohtud, erinevad on kohtunikud erinev on ka kohtute sisekliima. Oma võimalused on siin ka KHN-l.

Kui kohtunikud nendel teemadel aga vaikivad, siis võiks arvata, et probleeme pole ja kõik on heas korras, Kui ka söekad kohtunikud räägivad probleemidest vaid "sosinal", siis on eelkõige tegemist kohtu sisekliima küsimusega. Samas on raske mõista, kellelt ja millist abi oma eluaegses ametis oodatakse.

Kohtuniku ja kohtujuristi ning konsultandi pingutus asju kiiresti menetleda tuleb millegi arvelt. Mille arvelt siis?

1. Kui alustada algusest, siis tuleb see esmalt PS § 15 arvelt, mis sätestab põhiõiguse oma õiguste ja vabaduste kaitseks pöörduda kohtusse ning saada seal tõhusat õiguskaitset. Me ei järgi seda põhiõigust, kui keeldume n alusetult hagi menetlusse võtmisest, või jätame alusetult hagi läbi vaatamata, või teeme tagaseljaotsuse, kontrollimata selle tegemise eeldusi ja tegemist välistavaid asjaolusid. Need on mõned tüüpilised näited põhiõiguse rikkumisest, mis kaebemenetluses mõnes järgmises kohtuastmes saavad reeglina kõrvaldatud, aga mõistlik aeg menetluseks kohtu kiirustamise tõttu juba kulgeb. Kasvavad ka menetlusosaliste kulud. Ilma kaebemenetluseta jääb põhiõigus sageli realiseerimata.

2) lühenevad menetlusosalistele antavad tähtajad seisukohtade ja taotluste esitamiseks. See toob kaasa menetlusosaliste ja sageli ka nende poolt kiirustades leitud esindajate kiirustamise ning ka pealiskaudsuse. Jääb tähtaegselt esitamata mõni tõend, jääb esitamata või on poolik õiguslik positsioon. Selle tagajärjel sünnib lahend, mis pole ei õige ega õiglane, küll aga kiirelt tulnud.

3) jurist või konsultant on sunnitud kiirustama projekti koostades, kohtunik aga projekti otsuseks vormides. Selle tagajärjeks on sageli, et lahend pole arusaadav ei menetlusosalistele ega ka kolleegidest kohtunikele. Ja kui lahend mõnes järgmises kohtuastmes tühistatakse ning uueks arutamiseks tagasi saadetakse, siis algab jälle kõik, algab uuesti ja menetlusaja mõttes 0-st selles astmes.

Me peame arvestust menetlusaja kohta igas kohtuastmes eraldi. Puudub terviklik ülevaade, millise ajaga jõutakse jõustunud lahendini läbi mitme kohtuastme. Milleni viib kohtuastmete eraldi, mitte aga tervikuna arendamine, seda näitab ilmekalt Tallinna Ringkonnakohtuga toimetatav. Tallinna Ringkonnakohtu tsiviilkolleegiumile on eelmisel aastal saabunud kokku suurusjärgus 520 apellatsioon- ja määruskaebust rohkem kui aastal 2012, kõigis menetlusliikides kokku on saabunud 671 apellatsioon- ja määruskaebust rohkem. Aastal 2012 oli kokku 17 konsultanti, möödunud aastal oli kokku konsultante ja kohtujuriste 17 (juriste 3), ning selle aasta 1. märtsist saab olema 7 juristi ja 13 konsultanti. Siin saab tegemist olla vaid raske hooletusega apellatsioonikohtu koormuse ja vahendite planeerimisel. Olukorra tõsidust tunnistas justiitsminister 2013. a. detsembris KHN-s ja rõõm oli täna kuulda, et probleemiga tõsiselt tegeldakse.

Kvaliteetse õigusemõistmise kolmas element: teekond lahendini, so menetluse reeglid ja eetikakoodeks.

Täna rõhutaksin vaid eetikakoodeksis kirjapandut, mis kõlab küll banaalselt aga kipub sageli siiski ununema.

Kohtunik säilitab töös rahu, väljapeetuse ja väarikuse. On kannatlik ja viisakas kõigi protsessiosaliste, kolleegide ja kohtutöötajate suhtes, taotlede samasugust suhtumist ka teistelt. On õigusemõistmisel erapooletu ja õiglane ning püüab sellisena näida ka mõistlikule kõrvalseisjale. Selleks kohtleb kohtunik protsessiosalisi võrdselt, hoidub mittevajalikest ja asjasse mittepuutuvatest kommentaaridest või märkustest. Ta väldib ärritumist, vihastumist, hääle kõrgendamist, suhtumist väljendavat miimikat ja mootorikat või muud sellist käitumist, mis võib jätta mulje tema erapoolikusest. Kui julgeda järeldusi teha möödunud aastal menetlusosaliste seas läbiviidud rahulolu uuringu põhjal siis on olukord pigem rõõmustav.

Siinjuures tahan lisada, et menetlusseadustiku ja eetikakoodeksi valguses pean asendustegevuseks, kui hakatakse lisaks välja töötama ja võimalik et aasta pärast täiskogul heaks kiitma kohtumenetluse head tava. Selle asemel võiks kasu olla ehk koolitusest, kus advokaadid ja kohtunikud vastastikku eetikareeglite rakendamist igapäevatöös arutavad.

Riigikohus.

Tsiviilasjadest tänase teema raames rääkides on Riigikohtu ülesanne

- 1) nende ringkonnakohtu lahendite parandamine, kus materiaalõiguse normi ekslik kohaldamine või menetlusnormi oluline rikkumine võis kaasa tuua ebaõige otsuse. Arvan, et sellega oleme võimaluste piires suhteliselt hästi hakkama saanud.
- 2) ja olulisemaks ülesandeks on õiguskindluse ja ühtse kohtupraktika tagamine. Taotlusega täita neid ülesandeid, saabus 2013.a Riigikohtusse tsiviilasjades kokku 1056 erinevat kaebust, mis on 113 kaebust rohkem kui 2012.a.

Õiguskindluse ja ühtse kohtupraktika tagamisel on meil minu meelest arenguruumi. Töötame selle nimel, et töö ümberkorraldamise ja nõudlikkuse suurendamisega enda vastu (seda soodustab mh konstruktiivne kriitika) oleksid meie lahendid selgemad ja vastuolud nendes minimaalsed.

Õiguskindluse suurendamise ja seisukohtade muutmise seonduvalt arvan, et kui see on *bäädavajalik*, tuleb seisukohta avalikult ja põhjendatult muuta, mitte aga luua nõ iga kaasuse jaoks oma teooriat. Samas kõik õigusteaduslikud mõtteeksperimentid ei peaks leidma teed kohtulahendisse ja samuti pole minu jaoks ülimat ja ainuõiget arusaama seadusest. Mõnikord võiks see ülim arusaam taanduda ehk vähemalt mõneks ajaks õiguskindluse ees.

Märgin siinjuures, et ka Inimõiguste kohus on korduvalt käsitlenud vastuoluliste lahendite mõju õiguskindlusele ja kohtupraktika muutmise seonduvat. Nt 19.02.2013.a lahendis Petkov vs Bulgaaria märgiti: kohtupraktika arenemine ei ole iseenesest vastuolus õiglase õigusemõistmisega, kuid kui muudatus toimub kohtumenetluse ajal, tuleb analüüsida, kas muudatus pidi olema osapooltele mõistlikult ettenähtav. Muutunud kohtupraktika kohaldamine isiku suhtes on kooskõlas EIÕK nõuetega siis, kui selle tulemusena tagatakse õigusselgus teatud küsimuste regulatsioonis ning muudatusega kaasnevad selged põhjendused. Konkreetse asjas leiti, et Ülemkohtu uus tõlgendus kohaldus automaatselt kõigile vastavasisulistele kohtuasjadele ning selles ei tehtud erandeid pooleliolevate kohtuvaidluste osas. Seetõttu oli tegemist tagasiulatuvalt kohtule juurdepääsuõiguse piiramisega, mis ei olnud tasakaalus legitiimse eesmärgiga

Kokkuvõtte

1. Kohtujuristide tulek kohtusüsteemi ja eelkõige ministeeriumi poolt selleks rahalise vahendite leidmine väärivad tunnustust. See loob **hea eelduse** mitte ainult olemasoleval tasemel püsimiseks, vaid nii mõistliku aja kui ka lahendi kvaliteedi ja hea menetluse osas edasiliikumiseks.

2. Jääb soovida, et sellel teel saaksid võrdsed võimaluse kõik I astme kohtud (pean praegu silmas eelkõige Pärnu ja Viru Maakohut kuhu nn kohtureformi III etapp peaks jõudma järgmisel aastal, aga ka Tartu Maakohut, kus juristide arv kohtuniku kohta on oluliselt väiksem kui Harju Maakohut. Ja samas tempos ning proportsioonis tuleks arendada ka ringkonnakohtuid, et I astmest tulevad kohtuasjad neid ei ummistaks ja tagatud oleks mitte ainult menetlus mõistliku ajaga I astme kohtus, vaid tagatud oleks mõistliku ajaga jõustunud kvaliteetse lahendini jõudmine.

3. Kohtujuristide võimalik hea mõju lahendite kvaliteedile ja mõistlikule menetlusajale jääb tagasihoidlikus, kui nende potentsiaal rakendada vaid menetluse kiirele läbiviimisele ja jääkide vähenemisele. Meie eesmärk menetluse aja osas võiks olla vähendada menetluste venimist üle mõistliku aja ja seda läbi 3 astme tervikuna. Sõlmitud lepingud sisaldavad ka osalt sellele suunatud punkte. Loobuda tuleks vaid statistilistele näitajatele keskendumisest kiiruse osas.

4. Peaksime tegelema kohtulahendite kvaliteedi hindamisega rohkem.

5. Lõpetuseks pateetiliselt. Meie kohtunikud, peaksime eelkõige ise pingutama kvaliteetse õigusemõistmise nimel. See tähendab pingutust, aga mitte enda katkestamist, nii igapäevases kohtupidamises kui ka kõigis omavalitsuse organites kohtusüsteemi probleemide lahendamisel.

Täna kolleege, kes oma kirjadega ettekande valmimisele kaasa aitasid ja mõtetele tuge pakkusid. Soovin, et oleksime sõbralikud ja sõbrad ka homme.